

I

Specificul Evului Mediu românesc și particularitățile feudalismului la români

1. Preliminarii

În mod tradițional, Evul Mediu reprezintă perioada istorică – proprie continentului european – plasată între Antichitate și Epoca modernă. El a debutat la sfârșitul secolului al V-lea, odată cu prăbușirea Imperiului Roman de Apus, și s-a încheiat, în linii generale, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. De-a lungul desfășurării lui, Evul Mediu european a cunoscut trei etape

convenționale: Evul Mediu timpuriu – cuprins între sfârșitul secolului al V-lea și secolul al XI-lea; cel dezvoltat – cuprins între secolele al XII-lea și al XIV-lea – și cel târziu – cuprins între secolele al XV-lea și al XVIII-lea.

Evului Mediu i-a corespuns feudalismul – orânduire economică și social-politică, presupunând, în același timp, un mod de producție, un sistem propriu de guvernare și de relații sociale, precum și o formă de gândire și o ideologie specifice. Feudalismul, privit ca mod de producție și sistem de relații sociale, a fost caracterizat de următoarele trăsături principale: o economie închisă, naturală sau de subzistență; o proprietate divizată în *dominium eminens*, *dominium utile* și dreptul de folosință al țăranilor dependenți și însoțită de imunitățile stăpânilor funciari laici și ecleziaștici; un sistem al relațiilor de vasalitate și o ierarhie nobiliară, precum și starea de dependență a țăranilor aserviți față de marii proprietari de pământ, concretizată în obligația de plată a rentei feudale, sub cele trei forme ale ei – în produse, muncă și bani.

Cele înfățișate alcătuiesc schema clasică a Evului Mediu și a feudalismului, care în realitate a fost proprie doar Europei Occidentale și parțial Europei Centrale, în Răsărit evoluția istorică urmând cu totul alte coordonate, astfel încât în acest areal geografic și în special în cel locuit de români s-au afirmat o serie de

particularități de natură a le distinge net de corespondentele apusene. Prin urmare, suntem pe deplin îndreptățiți să vorbim despre un Ev Mediu și un feudalism românesc, la ale căror trăsături ne vom referi și pe care le vom înfățișa, în cele ce urmează, într-o examinare comparativă.

2. Examinare comparativă

Examinarea comparativă a Evului Mediu și a feudalismului, așa cum s-au manifestat ele în Apus și la români, din perspectiva periodizării și a trăsăturilor principale ale acestora, relevă o serie de profunde și importante deosebiri.

2.1. Periodizare

Spre deosebire de Occidentul european, Evul Mediu a început, în istoria românilor, mult mai târziu, în secolul al IX-lea, odată cu apariția primelor formațiuni politice medievale de tip feudal – după ce, la finele secolului anterior, se desăvârșise etnogeneza românească –, și a luat sfârșit la începutul secolului al XIX-lea, prin declanșarea Revoluției de la 1821 a lui Tudor Vladimirescu și înlăturarea regimului fanariot din

Muntenia și Moldova – evenimente care au inaugurat Epoca modernă a istoriei noastre.

Etapele Evului Mediu românesc diferă, la rândul lor, de cele ale Evului Mediu din Apus. Astfel, la români, Evul Mediu timpuriu a fost cuprins între secolul al IX-lea și jumătatea secolului al XIV-lea și a reprezentat epoca formațiunilor politice de tip feudal; cel dezvoltat a fost cuprins între a doua jumătate a secolului al XIV-lea – descălecatul – și începutul secolului al XVIII-lea – instaurarea regimului fanariot – și a reprezentat epoca țărilor medievale de sine stătătoare și apoi a statelor feudale românești, iar cel târziu a acoperit secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, până la 1821, și a corespuns regimului fanariot.

În ceea ce privește feudalismul – deși relațiile de producție de tip feudal au început să se formeze încă din Evul Mediu românesc timpuriu –, el s-a instaurat pe deplin în Muntenia și Moldova foarte târziu, către sfârșitul secolului al XVI-lea – când proprietatea feudală a devenit dominantă în raport cu proprietatea obștilor sătești libere și cu cea a țăranilor liberi din afara obștilor –, și a cunoscut un proces tot mai accentuat de concentrare în mâna Domnului, a marilor boieri și a

mănăstirilor, astfel încât munca țăranilor aserviți a devenit baza producției.

Prin urmare, la români, feudalismul a acoperit doar sfârșitul Evului Mediu dezvoltat și tot Evul Mediu târziu, în timp ce în Occident el s-a suprapus întregii epoci medievale.

2.2. *Economia feudală*

Dacă în Occident economia era, în Evul Mediu timpuriu și în cel dezvoltat, una de subzistență, închisă, naturală – producția de mărfuri fiind inexistentă, iar schimbul de produse între domeniile feudale având un caracter accidental –, la români, caracterul natural al economiei a fost specific doar Evului Mediu timpuriu, deoarece, la scurt timp după întemeierea țărilor medievale românești de sine stătătoare, la mijlocul secolului al XV-lea s-au născut și au evoluat relații comerciale tot mai strânse între Muntenia, Moldova și Transilvania, dar și cu vecinii lor. Aceste relații s-au amplificat de-a lungul întreg Evului Mediu, în ciuda instaurării dominației otomane asupra Munteniei și a Moldovei – cu excepția primei etape a regimului fanariot, caracterizate de monopolul turcesc asupra comerțului exterior al acestora –, și au avut drept fundament apariția și dezvoltarea constantă a producției de mărfuri, mai ales în cea de-a doua etapă a

regimului fanariot, când Țările Române extracarpătice au fost atrase în circuitul comercial european.

2.3. *Structura, originea și evoluția proprietății în feudalism*

Referindu-ne la instituția proprietății în feudalism, semnalăm că, pe de-o parte, cea mai importantă formă a ei era proprietatea imobiliară – și, cu precădere, cea asupra pământului – și că, pe de altă parte, ea avea o structură complexă, divizată și ierarhizată, cuprinzând *dominium eminens* – proprietatea supremă a șefului statului feudal –, *dominium utile* – proprietatea feudalilor laici și eclesiastici, precum și proprietatea țăranilor liberi stăpâni de pământ – și dreptul legal de folosință al țăranilor dependenți.

2.3.1. *Dominium utile*

Strict din considerente de ordin didactic, vom începe analiza proprietății în feudalism cu *dominium utile* și, mai exact, cu principala lui componentă, proprietatea feudală, al cărei obiect îl constituia domeniul feudal.

Sub acest aspect, remarcăm că originea domeniului feudal și a proprietății feudale occidentale s-a aflat în

latifundiile apărute la romani încă din secolul I î. Hr. și care s-au extins continuu, ajungând, la sfârșitul Antichității, în timpul Dominatului, mai cu seamă în partea apuseană a Imperiului Roman, la dimensiuni impresionante. Aceste vaste domenii funciare erau compacte și purtau denumirea generică de *villae*, fiind stăpânite de *potentiores* – clasa dominantă a Imperiului în secolele al IV-lea și al V-lea –, și, mai apoi, și de episcopii din Occident – după recunoașterea și, ulterior, afirmarea creștinismului ca religie oficială a Statului roman și organizarea ierarhică a Bisericii Creștine. Ele aveau o structură bipartită: rezerva – afectată curții stăpânului funciar și exploatată în interesul lui – și loturile de pământ – împărțite colonilor servi, deveniți ulterior țărani dependenți.

Așadar, la începutul Evului Mediu și al feudalismului în Occident, proprietatea feudală era pe deplin conturată. Ea a cunoscut mai întâi un puternic proces de divizare – proces care a determinat fărâmițarea de tip feudal, specifică Evului Mediu timpuriu occidental. Domeniile apusene din această epocă erau însă suprafețe unitare, în limita unui singur hotar, niște „state în stat”, care se transmiteau prin moștenire potrivit unor reguli stricte, în cadrul sistemului primogeniturii introdus prin Legea Salică, impusă de popoarele germanice care au ocupat părți importante ale Imperiului Roman de Apus. Din Evul

Mediu dezvoltat, domeniul feudal avea să cunoască un proces de concentrare – prin războaie și moșteniri –, care a dus la formarea statelor feudale centralizate.

În schimb, la români, dezvoltarea normală a vieții economice și sociale a fost frânată de migrația popoarelor, astfel încât, până la sfârșitul secolului al VIII-lea, au existat doar forme de organizare economică și socială cu caracter obștesc – obștile și uniunile de obști. Dat fiind acest context istoric vitreg, proprietatea feudală a apărut în spațiul românesc abia în secolul al IX-lea și doar la nivelul unui număr redus de obști și uniuni de obști.

Principala cale de formare a proprietății feudale a fost aservirea unor obști libere, constând în acapararea treptată de către aleșii obștii a pământurilor stăpânite individual de săteni. În acest demers, mai-marii satelor au profitat de poziția lor, pe care și-au întărit-o constant, au permanentizat-o și au început să o transmită cu titlu ereditar, odată cu pământul astfel dobândit, devenind conducătorii formațiunilor politice de tip feudal, adică juzii, jupanii, cnejii și apoi voievozii proprietari de sate.

Proprietatea feudală s-a mai constituit și prin gruparea micilor stăpâni individuali de pământuri, având de regulă un strămoș comun în jurul unui nucleu – numit în Occident *caput mansus* –, pe care îl cultivau în mod colectiv.

Instituția proprietății feudale a cunoscut o dezvoltare mai accentuată după descălecat, când a fost recunoscută ca atare și întărită de domni, iar apoi extinsă atât prin daniile domnești pentru *dreaptă și credincioasă slujbă* – efectuate din domeniul eminent –, cât și prin luarea în proprietate a unor obști subsecvent plății datoriilor fiscale neonorate ale acestora către domnie, dar și pe căi nejuridice, prin rapt din pământurile obștilor libere și ale țăranilor liberi netrăitori în obști. Proprietății feudale laice i s-a adăugat, după descălecat, și cea mănăstirească, născută din daniile domnești și particulare, care au însoțit în mod permanent activitatea de ctitorire, și augmentată și ea pe aceleași căi precum cea laică. Așadar, la români, formarea domeniului feudal s-a făcut, înainte de toate, pe seama și în dauna obștilor atât anterior, cât și ulterior întemeierii, însă existența în continuare a unui mare număr de sate de moșneni și răzeși este dovada că, în Țările Române extracarpatiche, feudalismul nu a reușit să acopere, ca regim juridic, întreaga lor suprafață.

Ritmul procesului de extindere a proprietății feudale în Muntenia și Moldova, în detrimentul țăranilor liberi, a fost la început lent. Astfel, în primele două veacuri de după descălecat, majoritatea covârșitoare a boierilor și cea a mănăstirilor stăpâneau doar un număr

mic de sate. Astfel, domeniile feudale erau alcătuite, de regulă, dintr-un sat sau două, cele care aveau peste cinci fiind rare, iar cele cu peste zece sate, doar câteva. La rândul lor, domnii – ei înșiși stăpâni feudali – erau proprietarii câtorva sate. În consecință, proprietatea obștilor domina numeric în ansamblul proprietății medievale, iar baza producției o reprezenta munca țăranilor liberi.

După instaurarea dominației otomane, pe fondul obligațiilor fiscale mereu crescânde față de Înalta Poartă, Domnul, boierii și mănăstirile au căutat să-și mărească sursele de venituri pentru a putea face față spolierii străine, lucru ce nu se putea îndeplini decât prin aservirea obștilor sătești și a țăranilor liberi din afara acestora, astfel că procesul de lărgire a proprietății feudale s-a accelerat. De la jumătatea secolului al XVI-lea, numărul satelor stăpânite în proprietate feudală a ajuns, în cazul multor boieri și mănăstiri, la câteva zeci, iar în cazul unor domni, la câteva sute – moment din care proprietatea obștească a devenit minoritară și a continuat să-și restrângă ponderea, cu toate că niciodată nu s-a ajuns la aservirea tuturor obștilor. Din același moment putem vorbi însă despre afirmarea deplină a feudalismului ca mod de producție și sistem de organizare socială în Muntenia și Moldova, în sensul că, spre deosebire de epoca anterioară, munca

țăranilor aserviți de pe moșiile boierești și mănăstirești a devenit dominantă.

Altă particularitate a proprietății feudale românești a reprezentat-o caracterul neunitar al amplasării teritoriale a domeniului feudal. Astfel, moșiile boierești și mănăstirești nu erau compacte, nu formau loturi unitare, satele componente nefiind, în cele mai multe cazuri, așezate unul lângă altul într-un singur hotar și, astfel, neformând enclave în cadrul organizațiilor politice medievale românești. În plus, la transmiterea prin moștenire a domeniilor boierești, nu se urma principiul primogeniturii, astfel încât ele erau dobândite de către toți fiii, care ulterior puteau ieși din indiviziune prin partajul succesoral, ceea ce a reprezentat o stavilă în calea tendinței de concentrare a proprietății feudale.

Specificul dispunerii și cel al dimensiunii domeniului feudal românesc, indiferent de titularul lui, au determinat o structură nedivizată a acestuia, în sensul că, spre deosebire de cel apusean, nu era împărțit în rezerva feudală și loturile date țăranilor aserviți în folosință.

Din cele înfățișate rezultă că, în timp ce în Europa apuseană *dominium utile* se reducea practic la proprietatea feudală, numărul țăranilor liberi fiind insignifiant, la români, proprietatea țăranilor liberi